

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

1999

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

1999

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

© Göteborgs universitet 2000

ISSN 1403-4964

Skriften är producerad vid
Institutionen för arkeologi
Göteborgs universitet
Box 200
405 30 Göteborg
Tel: 031 773 46 14
Fax: 031 773 51 82
E-mail: eva.englund@archaeology.gu.se

Ansvarig utgivare
Kristian Kristiansen

Redaktion
Tore Artelius
Eva Englund
Kristian Kristiansen

Grafisk formgivning
Lena Troedson,
Riksantikvarieämbetet UV Väst

Layout
Eva Englund,
Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet

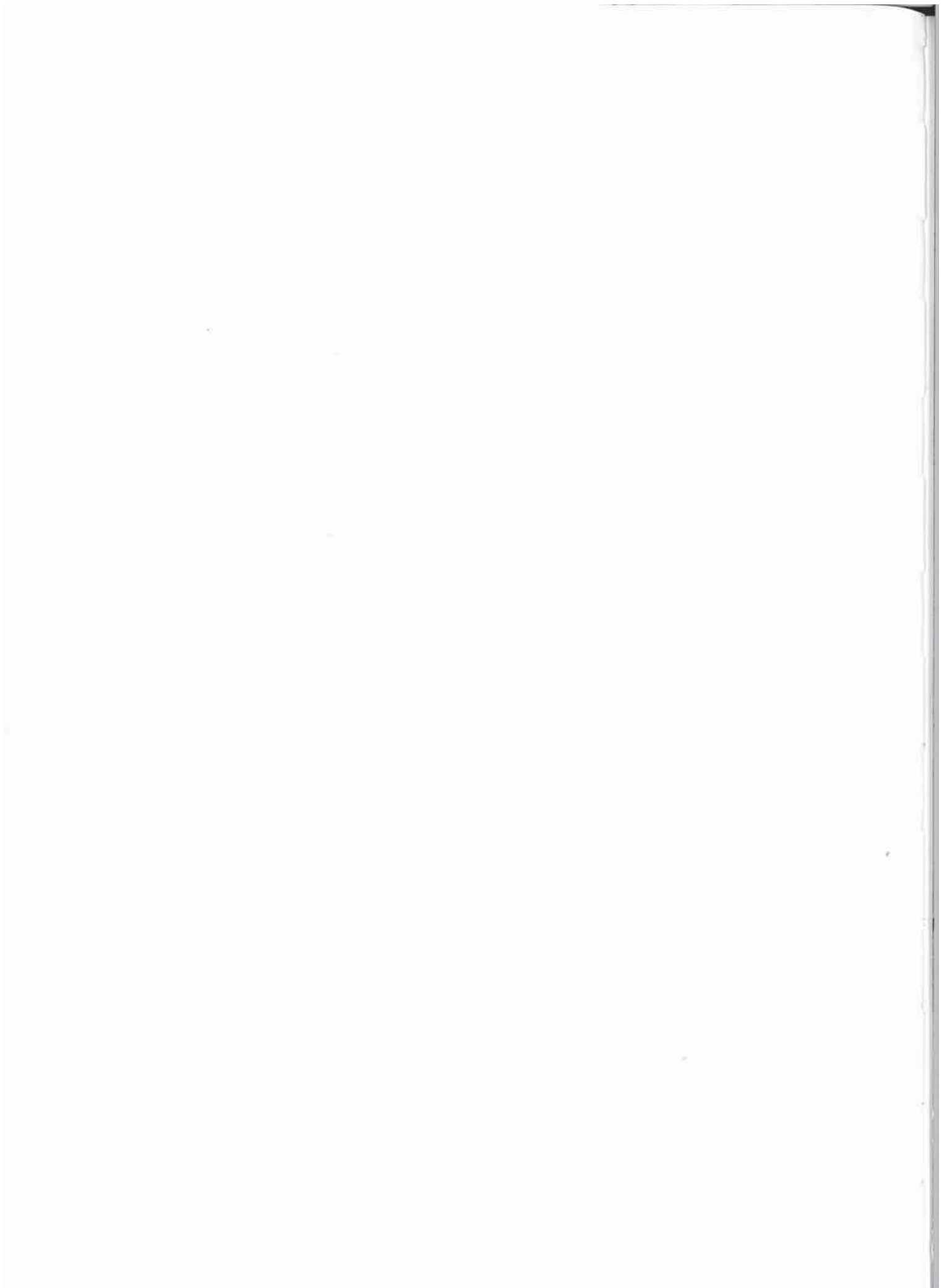
Framsida
Akvarell av Anders Andersson,
Riksantikvarieämbetet UV Väst 1999

Engelsk språkgranskning
Neil Tomkinson

Reproarbete och tryck
Livréna Grafiska AB, Kungälv

Innehåll

"Knatten" – en senmesolitisk boplats med hyddor. Arkeologisk visavi naturvetenskaplig tolkning <i>Glenn Johansson</i>	9
Generaliserad vegetationsutveckling i det bohuslänska kustlandskapets inre del under tidig järnålder <i>Sten Ekman</i>	21
Om en arkeobotanisk analys och långhus från äldre järnålder vid Fjärås Bräcka i Halland <i>Gisela Ångeby & Karin Viklund</i>	33
Allt på samma plats – om 6 000 års bebyggelse på en bohuslänsk bytomt <i>Gundela Lindman</i>	51
Fungi Imperfecti – om en "svamp" i en halländsk begravningsritual under bronsålderns IV:e period <i>Tore Artelius, Lars Arvidsson, Margareta Ekroth-Edebo & Inger Nyström</i>	65
Hur långt sträckte sig danska kungars makt omkring år 1 000? <i>Carl Löfving</i>	75
Om hällristningar och strandförskjutning i Tanum – en analys <i>Lasse Bengtsson</i>	95
"Den stora gudens runor" Om nazistiska hällristningsexpeditioner i Sydsandinavien på 1930-talet <i>Oscar Ortman</i>	103
Spån och spånkärnor som kronologiska markörer <i>Bengt Nordqvist</i>	113
Att befolka forntiden – människor på järnåldersgården vid Sund <i>Susanne Axelsson</i>	119

Förord

Att följa upp är alltid svårare än att starta upp. Vi är därför glada över att kunna presentera den andra årgången av *"in Situ"* - Västsvensk Arkeologisk Tidskrift, och vill naturligtvis inleda med att å redaktionens vägnar tacka artikelförfattarna. Artiklarna har mycket blandat innehåll och speglar bredden i både den uppdragsarkeologiska och traditionella forskningen i Västsverige. Volymen rymmer bidrag från de numera tre "västsvenska" länen, och är på god väg att nå målsättningen - Att *"in Situ"* skall vara ett gemensamt språkrör för arkeologer vid regionens museer, myndigheter, Riksantikvarieämbetets UV och universitetet.

Några av artiklarna redovisar och diskuterar mycket efterfrågade bebyggelsearkeologiska material - Som bosättningsstruktur i senmesolitikum och hur den sällan identifierade bebyggelsen organiserats i Bohuslän under brons- och järnålder. Några artiklar lämnar bidrag till diskussionen av forsknings- och undersökningsmetodik, och speciellt belyses förhållandet mellan kontext och kunskapstillväxt. En alltid aktuell fråga i Västsverige är naturlandskapets utveckling och inte minst under senare år har rönen kommit att spela stor roll för diskussionen kring de bohuslänska hällristningarnas kronologi. Ett annat aktuellt ämne är vårt förhållningssätt gentemot det arkeologiska materialet, forntidens människor och äldre tiders arkeologi.

Glädjande är att Göteborgs anrika Fornminnesförening fr.o.m. denna utgåva engagerat sig i tidskriftens vidare öden. *"in Situ"* har även i år utgivits med ett generöst bidrag från Lennart J. Häggglunds Stiftelse för arkeologisk forskning och utbildning. Detta är vi mycket tacksamma för.

Kristian Kristiansen

Eva Englund

Tore Artelius

”Den stora gudens äldsta runor” Om nazistiska hållristningsexpeditioner i Sydskandinavien på 1930-talet

Oscar Ortman, Bohusläns museum

Abstract

During the 1930's German archaeologists paid great attention to Scandinavian prehistory. The Bronze Age rock carvings were seen as one of the most important kinds of monuments. Taking their starting-point in Almgren's and Baltzer's works on these rock carvings, they decided that the carvings were important proofs of remains of the Germanic culture from the core area of the Germanic Lebensraum. Herman Wirth, who at the time was in charge of Ahnenerbe, the SS "Forschungsgemeinschaft", was one of those who demanded a more scientific documentation of the rock carvings. This was to be carried out by plaster moulding. Starting with Wirth's correspondence with Sigurd Curman, I present Wirth's travels and rock carving documentation. Wirth continued his studies of rock carvings after the war and claimed that he had never been a Nazi. It was his true love of Scandinavia that was his driving force.

Inledning

Vid skadeinventeringen av hållristningar i världsarvsområdet i Tanum kom man att utnyttja gipsavgjutningar av vissa hållristningar som tyska forskare gjorde under 1930-talet. Med dessa som referensmaterial kunde man nu konstatera hur mycket ristningarna vittrat under de senaste 60 åren. Materialet som förvaras på ett kloster i Österrike, Felsbildermuseum in Spital am Pyhrn, utgjordes av 52 gipsavgjutningar. Det är frågan om ristningar från Norge, Danmark och södra Sverige, se tabell 1. (brev Jan Magnusson–Werner Kiesenhofer 1996-01-18). Avgjutningarna har kommit att spela en viktig roll i arbetet med skadeinventeringen, något som inte alls var avsikten när avgjutningarna gjordes.

I denna artikel har jag tänkt belysa bakgrunden till varför dessa avgjutningar gjordes under 1930-talet och vem det var som gjorde dem. För att förstå hur man resonerade är det viktigt med en bakgrund till den nazistiska kulturpolitiken.

Nazistisk kulturpolitik

I den nazistiska ideologin finns flera grundpelare. Två viktiga sådana är myten om den ariska rasen och dess överlägsenhet och dels dyrkan av ledaren och den starka ansvarshierarkin, där alla lydde en överordnad som bar ansvar för ens handlingar. Ytterst bar alla ett ansvar mot den ariska rasen (Johansson & Ruth 1984.)

Teorin om den ariska rasens överlägsenhet innefattar bland annat uppfattningen att den ariska/urgermanska rasen ursprungligen kom från Skandinavien. Rasteorin innebar också att man inte behövde bära de ariska dragen, man kunde ha dem latent inom sig. Forskarna i Tredje Riket menade att hållristningarna hade en slumrande germanskhets inom sig, som det bara var att väcka till liv (Weigel 1934:78ff). Det är alltså ingen slump att tyskarna företog och planerade flera expeditioner och studieresor till Skandinavien.

En annan del i den nazistiska kulturfasaden var organisationen av de olika kulturinstitutionerna. Det är lätt att förledas att tro att det som man visade upp som fasad var den egentliga kulturpolitiken. Utformningen av fasaden var dock av underordnad betydelse, så länge den

SDP-Nummer	Platz	Motiv	Fig
Tanum 1	Vitlycke, Bohuslän, Welterbgebiet	Schlange mit einem Adorant	1
Tanum 1	Vitlycke, Bohuslän, Welterbgebiet	Hochende Frau bei einem toder mann, "Schiffsbegräbnis"	2
Tanum 1	Vitlycke, Bohuslän, Welterbgebiet	Prozession mit grosser Figur und 7 kleinen Adoranten (ein fehlt am Abguss)	3
Tanum 12	Aspeberget, Bohuslän, Welterbgebiet	Grosser Stier	4
Tanum 12	Aspeberget, Bohuslän, Welterbgebiet	Sonnenscheibe mit Protuberanzen, zwei Frauen und ein Hirsch	5
Tanum 12	Aspeberget, Bohuslän, Welterbgebiet	Mann mit Riesenhänden, ein großes Schiff und 4 kleine	6
Tanum 12	Aspeberget, Bohuslän, Welterbgebiet	Mann mit Vogelmaske und Axt, der auf einem Rad steht	7
Tanum 75	Litsleby, Bohuslän, Welterbgebiet	Schiff, Symbol und 10 Näpfcen	8
Tanum 60	Skatteklåvan, Litsleby, Bohuslän Welterbgebiet	2 Schiffe, ein mit Bem, st & Sonnenscheibe	9
Tanum 90	Finntorp, Bohuslän, Welterbgebiet	Plügenszene-2 Ochsen, 1 Spirale und 3 Andoranten	10
Tanum 94	Finntorp, Bohuslän, Welterbgebiet	Ein großes Schiff mit drei Menschenfiguren	11
Tanum 184	Finntorp, Bohuslän, Welterbgebiet	Zwei Radkreuze wovon ein großes mit Näpfcen, 3 "Akrobaten" und ein Tier	12
Tanum 155	Finntorp, Bohuslän, Welterbgebiet	Ein doppelgezeichnetes Schiff mit 6 Mänschen (4 mit Rudem oder Horner)	13
Tanum 151	Fossumtorp, Bohuslän, Welterbgebiet	Vier Schiffe, ein Mann, Ein Fußstapfe und zwei Fible	14
Tanum 255	Fossum, Bohuslän, Welterbgebiet	Um eine Sonne stehen zwei Lurenbläser, ein hat zwei übergeritzene Fußstapfen, Nach links ist einee Frau mit einem Fruschtbarkeitssymbol	15
Tanum 255	Fossum, Bohuslän, Welterbgebiet	Drei " lustige" Männer, ein Axträger, ein Bogenschütze und ein Hirsch	16
Tanum 255	Fossum, Bohuslän, Welterbgebiet	Ein Axträger (von zwei) und ein mit einer Linie Zweiteiliger Zirkel	17
Tanum 255	Fossum, Bohuslän, Welterbgebiet	Zwei Sonnenscheibe mit Protuberanzen, zwei Fußstapfe und ein Schiff	18
Tanum 262	Balken, Bohuslän, Welterbgebiet	Das berümtes Sonnepferd von Balken	19
Tanum 192	Bro Utmark, Bohuslän, Welterbgebiet	Zwei vollgehauene Schiffe mit drache/händegeschmückten Steven	20
Tanum 326	Kasen – Ryk, Bohuslän, Welterbgebiet	Handmann miteinem Dreisproß, zwei Räder (ein mit Nabe und acht Speichen), ein Schiff	21
Tanum 355	Sotetorp, Bohuslän, Welterbgebiet	Ein grosses vollgehaunes Schiff mitt einem Speerträger und zwei kleine Schiffe	22
Tanum 357	Sotetorp, Bohuslän, Welterbgebiet	Ein doppeles Schiff mitt zwei Mänchen figuren und Bemanung und zwei Voltigeure	23
Tanum 359	Sotetorp, Bohuslän, Welterbgebiet	Zwei Schiffe mitt Bemanung und 2-3 Lurbläser (das grröbte ist vollgezeichnet und zum Teil von Exfoliationen zerstört,	24
Tanum 405	Långemyr, Kalleby, Bohuslän, Welterbgebiet	Drei Lurenbläser, Zwei Schiffe (ein kleines vollgezeichnetes und ein großes doppelgezeichnetes mit einem Baum)	25
Tanum 406	Långemyr–Torpet, Bohuslän Welterbgebiet	3,5 Männerfiguren, ein viergeteiltes Rad und zwei Fußstapfen,	26
Tanum ??	Fundort unbekannt	Vier Schiffe und ein Sonnesymbol (wie ein Ball in einem Wane)	27

Tabell 1 Utdrag ur förteckning över hållristningsavgjutningar vid Felsbildermuseum in Spital am Pybrn i Österrike, upprättad av Lasse Bengtsson, Ulf Bertilsson och Jan Magnusson.

Table 1 Extract from the list of plaster moulds kept at the Felsbildermuseum in Spital am Pybrn in Austria, put together by Lasse Bengtsson, Ulf Bertilsson and Jan Magnusson.

tjänade sitt syfte att främja den nazistiska ideologin. Fasaderna var både svår att överblicka, svår att förstå och motsägelsefull med sitt virrvarr av organisationer. Vad det gäller arkeologi fanns det två konkurrerande organisationer. Dels Ahnenerbe, som stod under Himmler och SS, och dels Amt Rosenberg som företrädde många av de officiella institutionerna däribland "Reichbund für Deutsche Vorgeschichte".

De "kulturhistoriska avdelningarna" inom Ahnenerbe kom att engagera en hel del privata forskare, sådana som saknade koppling till de etablerade universiteterna. Uppdelningen på två organisationer som konkurrerade gjorde kulturpolitiken både stark och svag på samma gång. Den ständiga tävlingen gav "bättre resultat", t.ex. fler beslag av "germanska" förhistoriska föremål från ockuperat område, som bidrog till att legitimera erövringskrigen.

Samtidigt var de ständiga stridigheterna förödande vad det gällde att samordna resurser osv. De båda organisationerna hade flera olika nivåer av undergrupperingar och tidskrifter. På så sätt kunde mer erkänd forskning få plats under samma organisation utan att formellt beblandas med den rena propaganda som samme forskare kanske framförde i en annan tidskrift. I slutändan var forskningen fortfarande underställd den nazistiska politiken och det är det som räknas. Man måste t.ex. vara tysk och av arisk härkomst för att få medlemskap i Ahnenerbe.

Forskningen om kulturpolitiken i Tredje Riket kan delas in i två faser och flera nivåer. Under 1960 och 70-talet kartlades de faktiska förhållandena i arbeten som "Amt Rosenberg" (Bollmus 1970) och "Ahnenerbe und sein Gegner" (Kater 1966, 1974 & 1997). I den andra fasen analyserades bakgrunden till och förutsättningarna för den nazistiska arkeologin under Tredje Riket av Ingo Wiwjorra i "German archaeology and its relation to nationalism and racism" (Wiwjorra 1996). Han visar på en mångbottnad förhistoria till den nazistiska arkeologin, från nationalistisk och rasistisk forskning under 1800-talet. Till samma fas kan man också räkna Bettina Arnold och Henning Hassmanns artikel "Archaeology in Nazi Germany: the legacy of the Faustian bargain" (Arnold & Hassmann 1995) där författarna visar på hur tyska arkeologers förhållande till makten i det Tredje Riket medfört en teore-

tisk läsning av tysk arkeologi efter andra världskriget. I den andra fasen, står det övergripande förhållandet mellan arkeologin och den politiska makten i fokus. De ovan beskrivna verken behandlar arkeologi och nationalism på ett övergripande politiskt plan. I sitt efterord till den andra upplagan av "Ahnenerbe der SS 1935–45", visar Kater på hur flera forskare tagit sig an mer specifika ämnesområden (Kater 1997). Ett exempel på en sådan mer specialiserad studie är Karlheinz Weissmanns "Schwarze Fahnen, Runenzeichen – Die Entwicklung der politischen Symbolik der deutschen Rechten zwischen 1890 und 1945." Också denna studie är framförallt en sammanställning av olika organisationers bruk av symboler. Weissmann visar hur t.ex. runor använts i speciella sammanhang och givits en viss innebörd av olika nazistiska grupperingar (Weissmann 1991:202). Malcolm Quinn har i sitt arbete om Hakkorset "The Swastika – Constructing the Symbol" (Quinn 1994), studerat hur symboler transformerades i Tredje Riket, hur man skall se till förhållandet mellan tolkningen av svastikan innan Tredje Riket började använda symbolen och hur de kom att använda den (Quinn 1994). Ett av Quinns mål med studien är att visa att den nazistiska svastikan inte har ett absolut värde och inte är ahistorisk. "The Nazi swastika cannot be renamed or 'resymbolised' in the short term, but it [must] be 'desymbolised' [which can be done] by making it historical" (Quinn 1994:19). Quinn utgår ifrån en mycket känd symbol svastikan. Frågan är om Wirths runor, som är avsevärt mindre kända, kan tolkas på samma sätt.

Herman Wirth – upptecknaren av hällristningarnas sinnliga innehåll

Wirth var född i Holland 1885 där han studerade Filologi, Germanistik, Volkskunde (etnologi) och historia innan han flyttade till Tyskland. I Tyskland undervisade han i holländska. År 1910 doktorerade han på en avhandling med titeln "Der Untergang des niederländischen Volksliedes". År 1914 tog han värnning i tyska armén. 1916 tilldelades han hederstiteln "Titulaturprofessor".

Efter första världskriget flyttade han tillbaka till Holland, men återvände till Tyskland 1924. Under 1925 och

1926 var han medlem i NSDAP. Under perioden 1931–1936 arbetade han med sitt huvudverk ”Die heilige Urschrift der Menschheit”.

I oktober 1933 utsågs Wirth till ”außer ordentlicher professor” vid universitetet i Berlin. Samma år återinträdde han i NSDAP. Eventuellt deltog han i det inofficiella grundandet av Ahnenerbe. I juli 1935 inrättades ”Pflegetätte für Schrift und Sinnenbildkunde” i Ahnenerbe. I oktober blir Wirth ”Hauptsturmführer” i SS och president i Ahnenerbe.

De första kontakterna med Sverige tar Wirth varen 1935 i samband med utställningen ”Der Lebensraum im germanischen Brauchtum”, då han ber att få utbildningar av framförallt runstenar från Riksantikvarieämbetet (Wiwjorra 1989, 1995.) Wirths intresse för Skandinavien är lätt att förstå när man känner hans världsuppfattning.

Wirths världsuppfattning

Wirth hävdade att det under tertiärtiden fanns en nordisk ras som bebodde det då isfria Arktis. Rasen hade en urkristen gudsuppfattning och levde i ett matriarkat där kvinnor med visionära egenskaper var bärare och förvaltare av den nordiska andliga kulturen. Exempel på den urkristna gudsuppfattningen ser Wirth på skomakaristningen från Backa Brastad där han menar att det finns en mindre människofigur vänd mot Skomakaren. Den mindre figuren håller ett kors, i det att han tillber den större (Hansen 1934:8). Rasens kulturella mission förklarar Wirth med att de var naturligt överlägsna inom de andliga och moraliska områdena (Wiwjorra 1989, 1995).

På grund av nedisningen tvingades rasen att flytta söderut. Detta startade i sin tur rasens degenerering, samtidigt som flyttningen innebar att spridningen av världskulturen började. Wirth menade att samtidens uppgift var att sträva efter att åter uppväcka denna urkultur, Wirth kallade detta för ”einen Gang zu den Müttern.” (Wiwjorra 1989). En viktig väg till förståelse av denna urkultur var studiet av ”Sinnenbildern”. Enligt Wirth fanns ett antal urrunor vars innebörd och form inte förändrats under årtusendenas lopp. Dessa urrunor är symboler för den arktisk nordiska rasens centrala begrepp som ”Heimat”,

”Himmel und Erde”, ”Blut und Boden” osv. Genom studiet av dessa ”runor” kunde man komma i direktkontakt med sina förfäder. I Wirths världsbild ingick också en idé om en monoteistisk gud och en helig treenighet mellan jorden, himlen och solen.

En talande beskrivning av Wirths vetenskapliga värderingar återges i en intervju i Nya Dagligt Allehanda den 23 september 1935. ” Han visade sig vara en liten blond och utomordentligt fascinerande man, som minst av allt ser ut som en kammarlär, utan fast mer som en friluftsmänniska av första klass, varom också hans blå sammetslumberjacka, plus-foursen och de praktiska skorna skvallra.” Den 26 september förklarar fru Annie Åkerhielm Wirths forskning: ” Professor Herman Wirth, sista måndagens föreläsare, är tysk, och hans forskning har de äkta tyska dragen: den stora grundligheten i förening med den världsfamnande spekulationen, och kan man kanske tillägga en viss emotionell underström, en drift att dana religion eller åtminstone världsåskådning” (NDA 26/9 1935).

Wirth var mycket kritisk mot det han kallade ”traditionellt skolade akademiker”, som saknade förmåga att leva sig in i materialet. Detta resonemang passar väl in i den nya världsbild som man försökte skapa i Tredje Riket.

Samtidens syn på Wirths symbolforskning

Wirth röntes i början av 1930 stor uppståndelse då han presenterade en falsk tidigmedeltida krönika, ”Uralinda” krönikan. I denna krönika daterades Atlantis undergång till 2 193 f.Kr. Detta faktum passade in i Wirths resonemang om den arktisk–nordiska rasen. I krönikan fanns också uppgifter som stödde Wirths tankar om urmatriarkatet. Att det sedan var frågan om en frisisk krönika gjorde saken än bättre (Wiwjorra 1995:101).

Mellan åren 1928 och 1936 publicerades ett hundratal artiklar som är mer eller mindre kritiska mot Wirth. Detta kan ha sin förklaring i att Wirths ”... världsfamnande spekulationer” och hans ”emotionella underström” ansågs tvivelaktig. En annan viktig förklaring är den osäkerhet som de enskilda forskarna arbetade under i Tredje Riket.

Hur skall man förstå Wirth och hans forskning? Vad det gäller hållristningsforskningen finns det två ytterligheter.

Den ena ytterligheten utgjordes av amatörforskaren Franz von Wendrin och Herman Wirth. Wendrin, som hade dokumenterat hållristningar i Bohuslän på 1920-talet, var en av Wirths inspirationskällor. I Wendrins verk "Die Entzifferung der Felsenbilder von Bohuslän" redogjorde han för sin syn på hållristningarna som berättande symboler. De var inte frågan om symbolladdade tecken, som Wirth hävdade. Wendrin menade istället att de stora hållarna är regelrätta berättelser. Till exempel visade Litslebyhällen i Tanum hur människorna flydde undan inlandsisen (Wendrin efter [Ottosdotter 1953:10]). Även om det finns skillnader i Wirths och Wendrins syn på hållristningarna, är det uppenbart att de delar förmågan till "världsfamnande spekulationer".

Den andra ytterligheten utgjordes av Gustaf Schwantes strikta genomgång av symbolforskningen från 1939. Här finns inget av den "världsfamnande spekulation" som Wirth vurmar för. Till skillnad från Wirth koncentrerar Schwantes sig till tre huvudmotiv; solhjulet, spiralformen och solkorset. Schwantes menar att dessa symboler ofta ersätter varandra, eller förekommer i ett liknande sammanhang.

För Schwantes var detta ett bevis på att symbolerna hade snarlik betydelse (Schwantes 1939:7). Några urrunor existerar inte i Schwantes genomgång.

Principiell kritik kom också från Walter Hansen redan 1934. Hansen var verksam i "Reichbund für deutsche Vorgeschichte", en av de officiella institutionerna i Tredje Riket. Kritiken bestod i att Wirth som amatörforskare lade en alltför stor vikt vid religiösa tolkningar och på så sätt kunde skada bilden av "... der bedeutung germanischer Kulturhöhe in vorgeschichtlicher Zeit..." (Hansen 1934:1). Hansen pekar också på Wirths brist på källkritik. Wirth kunde t.ex. helt oproblematiskt blanda exempel från skilda epoker och platser. Denna kritik kommer även Nils Åberg och T. J. Arne att framföra längre fram.

Ahnenerbes hållristningsexpedition

Avgjutningarna gjordes under två expeditioner till Sydskandinavien under sensommaren 1935 och sensommaren 1936. Herman Wirth var under denna period president i Ahnenerbe.

Wirths huvudargument för avgjutning av hållarna var att det var viktigt att ha tillgång till ett bra studiematerial vid tolkningen av ristningarna. Äldre avritningar och avfotograferingar var alltför inexakta menade Wirth (Brev från Wirth–till Curman 12.1.39). Avgjutningarna skulle även utgöra grunden i de friluftsmuseer som Wirth ville inrätta (Wiwjorra 1995:106).

Efter en intensiv brevväxling med Riksantikvarien fick han 1935 tillstånd att gjuta av hållristningarna vid bl.a. Backa i Brastad, Litsleby i Tanum och Himmelstalund och Ekeberg i Norrköpingstrakten.

Hållristningsexpeditionen utförde Wirth själv med hjälp av en assisterande bildhuggare. Det var inte frågan om någon stor expedition, eftersom Ahnenerbe inte bidrog med något stort ekonomiskt stöd. Ahnenerbe bidrog i princip bara med namnet så att expeditionen fick en officiell status (brev från Wirth–till Curman). Till sin hjälp i Sverige hade han också lokala guider. I Bohuslän deltog Axel Gustafson och Poulson. Wirth nämner också Gustav Schlyter från Helsingborg. Detta är Wirths version av förhållandena. Ingo Wiwjorra påpekar att inrättandet av „Plegestätte für Schrift- und Sinnenbildkunde" gav Wirth möjlighet att genomföra sin forskning. Hållristningsexpeditionerna kom att bli en anledning för Wirths konkurrenter att avsätta honom. Himmler var orolig att hållristningsexpeditionerna och friluftsmuseerna skulle innebära Ahnenerbes ruin (Wiwjorra 1995:106).

Expeditionen år 1936 kontrollerades av Johan Alin. Av Alins redogörelse kan man ana intensiteten och noggrannheten i arbetet. "Då alla de besökta ristningarna lämnats i fullgod ordning finnes ingen anledning mistänka, att icke så vore fallet med de övriga, därför torde för övrigt Wirths pedantiska noggrannhet borga" (brev från Alin–till Curman 1936.09.15). Omfattningen av Alins resa avspeglar också det tempo som Wirth arbetade i: Resan den 17 augusti omfattade 310 kilometers bilfärd

fram och åter och tog 11 timmar i anspråk. Vid besiktningen den 1 september färdades jag 400 kilometer och 14 timmar togos i anspråk för resa och besiktning." (brev från Alin–till Curman 1936.09.15).

Inför 1936 års expedition ville Riksantikvarieämbetet först inte ge Wirth tillstånd till fortsatta avgjutningar. Curman angav två faktiska orsaker. För det första var avrapporteringen från 1935 års expedition försenad och för det andra hade Wirth inte röjt bort gips och annat skräp i samband med avgjutningsarbetet vid Ekeberg i Norrköping (brev från Curman–till Wirth 23.9 1936).

En av orsakerna till förseningen var att Nils Niklasson, som var utsedd till kontrollant för första säsongens avgjutningar hade gjort en så liten insats som möjligt. Niklasson, som var intendent vid Arkeologiska avdelningen vid Göteborgs museer, hade varit verksam i Tyskland under 1920-talet. Att döma av Niklassons brev till Curman var han inte förtjust i Wirths forskning.

Curmans argument är också intressanta av mer principiell natur. Han angav att det inte gick för sig att låta Wirth dokumentera Rökstenen eftersom "... Abgüsse von schwedischen Runensteinen, eine der merkwürdigsten Altertumsgruppen in Schweden, vorläufig keinem Ausländer zugeteilt werden wird." Wirth får inte heller tillstånd att dokumentera Kiviksgraven. Vidare skriver Curman: "...Es durfte leicht verständlich sein, dass wir nicht – außer ganz besonderen Fällen – schwedische Denkmäler zu Reproduktion. Vervielfältigung, an ausländischen Anstalten ausliefern wünschen" (brev från Curman–till Wirth 23.9 1936). Dessa principiella argument gentemot Wirths artikel kan ha sin förklaring i att

Riksantikvarieämbetet fått direktiv om en stramare behandling av de utländska forskare som studerade det svenska kulturarvet.

I Wirths förklaring till nedskräpningarna vid Ekeberg avspeglas en ganska krass människosyn. I Ekeberg hade han minsann givit pengar till några opålitliga pojkar som lovat att städa undan. I Bohuslän där människorna är av ett mer pålitligt slag hade det gått utmärkt att förfara på detta sätt. Wirth lyckades förklara sig och övertyga riksantikvarien om att få tillstånd till ytterligare en hållristningsresa.

Sammanlagt kom han att dokumentera 360 m² hållristningar fördelade på 121 lokaler. Dessa var företrädesvis från Bohuslän och Norrköpingstrakten, men också från Västergötland och Norge. Hela 113 lokaler dokumenterades 1935 (Wirth 1938).

"Des Grossen Gottes ältesten Runen" – Resultatet av hållristningsexpeditionen

Hösten 1938 när resultaten från hållristningsexpeditionerna var färdiga, ansökte Wirth om att få avhandlingen "Des Grossen Gottes ältesten Runen" prövad för svensk habilitering. Han namngav själv tre tänkbara opponenter, Ture Jonsson Arne, Oscar Almgren och Nils Åberg. Han föreslog också att man vid Stockholms universitet skulle inrätta en privatdocentur för honom, i "Urreligion och Geistesgeschichte".

I ett brev till Curman sammanfattar Wirth resultatet av sina expeditioner. I avgjutningarna framträder ett antal

Figur 1 De fyra urrunorna efter Wirth 1939.

Figure 1 The four ancient runes after Wirth (1939).

"urgermanska runor". Det är inte frågan om runor i traditionell mening utan snarare symboler eller "Sinnenbildrunor". De fyra centrala är man-runan, Odil-runan, års-runan, och livs-runan (ing-runan/det heliga bröllopet) (se figur 1).

Wirth ser en obruten linje av germanska runor från bronsålderns hällristningar till böndernas runstavar på 1600-talet. På Fossumhällen identifierar han en "Runkalender skiva", som hade sin motsvarighet på böndernas runstavar.

Odil-runan som Wirth fann på flera av hällarna, hittade han också på runstavar och andra allmogeföremål från historisk tid. Enligt Wirth belyste detta den tidlösa samhörighet som fanns mellan odalmannen under bronsåldern och den germanske bonden i historisk tid (brev från Wirth–till Curman 1938).

"Der Germanische Bauern" är viktig eftersom den visar på de gemensamma eviga värderingarna och symbolernas tidlöshet. Symbolerna förstärkte också den germanska rasens blodsband genom tiden. Symboliken var också starkt kopplad till hembygden och jorden.

Den germanska rasen kunde färdas genom tid och rum. Tid och rum var även sammanflätade genom gemensamma "sinnenbilder" – symboler som blod och jord.

I "Die ältesten Odal-urkunden des Germanischen Bauern" skriver Wirth: "Darum rißte der Bauer auf der Felsplatte von Backa das heilige Rad mit Welten Jahres und Lebensbaum und odil Runne, nicht anders als wie um Jahrtausende später die gleiche Symbolverbindung auf dem knauf Damenberg (Hanover) erscheint" (Wirth 1936:888).

Curman ger i enlighet med Wirths önskemål, Arne och Åberg uppdraget att granska avhandlingen. De delade upp granskningen sinsemellan så att Åberg koncentrerade sig på i vilket sammanhang arbetet skrivits. Arne däremot studerade bärigheten i Wirths arkeologiska argumentation. Båda är mycket skeptiska till Wirths resultat. De vänder sig mot Wirths förkärlek att plocka exempel och information från världens alla hörn oavsett tidsålder, (jfr Hansen 1934).

Åberg är något mer förstående än Arne, han ser arbetet som ett exempel på "... de "Schwärmgeister", vilka

frammanats av Hitlers paroll om "nordische Rasse, Blut und Boden". Hitlers paroll syftar mot politiska mål, men Wirth är enbart en drömmande idealist och till synes utan annan ambition än vetenskapsmannens." (brev från Åberg–till Curman 5/6 1939).

Åberg poängterar också Wirths idéer om urmatriarkatet. Åberg skriver: "... det föreliggande arbetet [ut]gör ett föga beslöjat utfall mot en av regimen fundamentala principer: kvinnans tillbakasättande och männens sammanslutning i en krigarkast av det slag, som en gång fanns i det gamla Sparta." (brev från Åberg–till Curman 5/6 1939).

Arne anser att Wirths utgångspunkt, om en ur-runa som skulle gå att återfinna i oförvanskat skick genom tiden från bronsålder till böndernas runstavar på 1600-talet, är helt tagen ur luften. Han påpekar att Wirth i sina avgjutningar tolkar in naturliga sprickor i hällarna.

Arne konstaterar uppgivet: "Vid studier av Wirths arbeten tvingas man oavbrutet att fråga sig: hur vet han det, vad kan han anföra för bevis? ... Wirth utmärker sig för en otrolig pratsjuka, ett hopande av boklärdom, som kan göra läsaren fullkomligt sjuk. Än är en människofigur på en hällristning en gud ur Rigveda, än är han nordisk, än är han fornirisk, men alltid kommer han med odil!" (brev Arne–Curman 13/6 1939). Arbetet togs aldrig upp till prövning vid Stockholms Universitet och Wirths kontakter med Sverige upphörde under andra världskriget.

Wirths aktiviteter i Sverige efter andra världskriget

Efter två års internering efter kriget blev Wirth frisläppt som "political victim of the Third Reich and Displaced person". Han tog sig då sin mammas namn Bosch och återvände till Svergie (Wiwjorra 1995:108).

Även om Wirth inte fick någon tjänst vid Stockholms högskola, så återkom han till Sverige efter andra världskriget. Han bedyrade att det var hans kärlek till det nordiska som gjorde att han gick med i Ahnenerbe.

Mellan åren 1948 och 1954 bodde Wirth i Sverige. 1952 arbetade han med att inrätta ett färgfotolaboratorium vid Geografiska institutionen i Lund. Under slutet av 1950-

talet försökte Wirth övertala Lunds universitet att starta ett museum för Europeiska hällristningar och urreligion. Av dessa planer blev det intet. Han gjorde också ett flertal försök att få tillstånd till en fortsättning på sina avgjutningsarbeten. Han nekades detta men så sent som 1965 ertappades han med att utföra avgjutningar i Bohuslän utan tillstånd. Något som Sverker Janson rapporterade till Curman (muntlig uppgift Anders Eklund).

Parallellt med vistelserna i Sverige bodde Wirth i Tyskland, där han arbetade med olika utställningar om hällristningar.

Slutord

Wirths "forskning" är ett tydligt exempel på hur den nazistiska kulturfasaden blir obegriplig när man bryter ner den i dess beståndsdelar. Mycket av det Wirth hävdar talar logiskt sett mot den officiella bilden i Tyskland, trots det dröjer det länge innan Wirth blir utmanövrerad. Hans framför sin kritik 1934 och Wirth lämnar Ahnenerbe först i december 1938. För att förstå den roll Wirth spelade måste man utgå ifrån att den nazistiska kulturfasaden

var byggd på en annorlunda logik. Wirths historia visar tydligt hur tvära kast det var mellan att vara i centrum och att vara helt utfrysst. Dessa tvära kast utgjorde ett av de viktigaste instrumenten för att hålla samman den nazistiska kulturpolitiken. Forskarna i Tredje Riket måste hela tiden vara på sin vakt. Dagens spelregler kunde i morgon ha ersatts av några helt andra. Individens extrema osäkerhet gav också honom eller henne ett alibi för hur missförstådd hon eller han var. Wirth hävdade t.ex. att det var hans sanna kärlek till det nordiska som drev honom till att engagera sig i Ahnenerbe. Jag ställer mig dock tveksam till denna förklaring, han sökte ju medlemskap i NSDAP vid två tillfällen och var officer i SS.

Intressant är att man från svenskt håll tycks acceptera Wirths förklaring, kanske var det så att de svenska arkeologerna också drevs av en kärlek till det nordiska.

Wirth kom efter kriget att fortsätta sitt arbete med Geistesurgesichte och utgjorde en viktig inspirationskälla för Newage och extremhögerens framväxt.

*

Jag vill tacka Lasse Bengtsson, Anders Eklund och Jan Magnusson för att de hjälpt mig med material till artikeln.

Referenser

Litteratur

- Arnold, B. & Hassmann, H. 1995. Archaeology in Nazi Germany: the Legacy of the Faustian bargain. I: *Nationalism, politics and the practice of archaeology*. Red. Kohl & Fawcett. Cambridge University press. Cambridge.
- Hansen, W. 1934. Herman Wirth als "Wissenschaftler" und Religionsstifter. Auf neuem Pfad" 13/1–2. Dresten.
- Johansson, I. & Ruth, A. 1984. *Samhället som teater: Estetik och Politik i Tredje Riket*. Stockholm.
- Kater, M. 1997. *Das "Ahnenerbe" der SS 1935–1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches*. Stuttgart.
- Nya Dagligt Allehanda 1935. Nordiskt arvegods urkällan för hela världskulturen. Artikel 23/9 1935.
- Ottosdotter, T. 1953. De flydde undan istiden. Artikel I Elfsborgs Läns Tidning 18/4 1953.
- Quinn, M. 1994. *The swastika – Constructing the Symbol*. Routledge. London & New York.
- Schwantes, G. 1939. Arbeitsweis und einige Ergebnisse der Vorgeschichtlichen Sinnbildforschung. *Offa* Band 4. Neumünster.
- Weigel 1934. *Lebendige vorzeit Recht und links der Landstrasse*. Berlin.
- Weissmann, K. 1991. *Schwarze Fahnen, Runenzeichen. Die Entwicklung der politischen Symbolik Der Deutschen Rechten zwischen 1890 und 1945*. Düsseldorf.
- Wirth, H. 1936. Die ältesten Odal-urkunden des Germanischen Bauern. *Monat Schrift für Blut und Boden*.
- Wirth, H. 1938. Bericht über die Zweite Hällristningar Expedition des "Ahnenerbes" Berlin 1936. ATA.
- Wiwjorra, I. 1989a. *Tabelarischer Lebenslauf Herman Wirths*. Sammanställt inför ett Seminarium om Vorgeschichts Forschung und Nationalsozialismus Im spiegel der Fachliteratur vid Arkeologiska institutionen i Kiel.
- Wiwjorra, I. 1989b. *Das Geschichts- und weltbild Herman Wirths*. Sammanställt inför ett Seminarium om Vorgeschichts-Forschung und Nationalsozialismus Im spiegel der Fachliteratur vid Arkeologiska institutionen i Kiel.
- Wiwjorra, I. 1995. Herman Wirth – Ein gescheiterter Ideologe zwischen "Ahnenerbe" und Atlantis. I Danckwortt, Querg & Schöningh (Hg.) *Historische Rassismus- Forschung. Ideologen–Täter–Opfer*. Hamburg.
- Wiwjorra, I. 1996. German archaeology and its relation to Nationalism and racism. Diaz-Andreu, M. & Champion, T. (ed.) *Nationalism and Archaeology in Europe*. Red. M. Diaz-Andreu & T. Champion UCL Press. London.
- Åkerhielm, A. 1935. Något om Wirths teori. Artikel Nya Dagligt Allehanda 26/9 1935.

Övriga källor

- Brev Wirth – Curman, ATA.
- Brev Alin – Curman 1936.09.15, ATA.
- Brev Curman – Wirth 1936.09.23, ATA.
- Brev Åberg – Curman 1939.06.05, ATA.
- Brev Arne – Curman 1939.06.13, ATA.
- Brev Wirth – Curman 1939.01.12, ATA.
- Brev Jan Magnusson – Werner Kiesenhofer 1996.01.18 Länstyrelsens arkiv i Göteborg.

